

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING OG‘ZAKI VA YOZMA NUTQINI O‘STIRISH USULLARI

*Mallaboyeva Muazzam Nurmatovna
G‘afurova Zilolaxon O‘tkirjon qizi
Farg‘ona tumani 62-o‘rta ta‘lim maktabi
Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari*

Annotatsiya. Har qanday ilm, bilm yoshlikdan bolaga singdirilsa o‘z samarasini kutganimizdanda yaxshiroq berishini yoritishga harakat qildim. Eng katta kuch yosh avlod, albatta, bu so‘zlar o‘z isbotini topgan. Har qanday yuksalishda nutq eng katta ahamiyat kasb etishini inkor qila olmaymiz. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari esa tabiiyki o‘yinqaroq, erkatoyroq bo‘ladilar. Bu tabiiy holat. Shu masalalarni hisobga olgan holda ularga ortiqcha bosimsiz har xil o‘yinlar, turli xil qiziqarli metodlar orqali og‘zaki hamda yozma nutqlarini shakllantirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Quyidagi maqolamda shu masalalar aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: Nutq, og‘zaki, yozma, o‘quvchi, fikr, o‘quv, boshlang‘ich, sinf, bola, grammatik, o‘yin, ona tili.

Bugungi kunda yosh avlodning barkamol, yetuk, salohiyatli insonlar bo‘lib kamolga yetishi uchun ona tilining barcha boyliklaridan, uning imkoniyatlaridan foydalanish zarur. Nutq – kishi faoliyatining turi, til vositalari (so‘z, so‘z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir . Nutq o‘zaro aloqa va xabar , o‘z fikrini hishayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta‘sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O‘quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta‘lim olish qurolidir. Nutq fikrni bayon etish vositasi bo‘libgina qolmay , uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o‘stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat tizimini egallash aso sidagina nutqni muvaffaqiyatli o‘stirish mumkin . Shuning uchun o‘quvchilar nutqini o‘stirishda materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga tegishlisini tanlash , joylashtirish va mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi.

O‘quvchilar nutqini o‘stirish boshqa o‘quv predmetlaridan o‘tkaziladi -gan mashg‘ulotlar bilan ham uzviy ravishda bog‘lanadi. Ona tili darslarida o‘quvchilar til yordamida tabiat va kishilar hayoti haqida bilim oladilar; ular kuzatishni , o‘ylashni va ko‘rganlari, eshitganlari, o‘qiganlari haqida to‘g‘ri bayon qilishni o‘rganadilar. Ona tili darslari bolalar lug‘atini boyitishga samarali yordam beradi, nutqni to‘g‘ri tuzishni o‘rgatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqi asosan ot, fe‘l , sifat, son va

bog‘lovchilardan iborat bo‘ladi. 6-7 yoshli bola o‘z jumllarini murakkab grammatik tarkib asosida tuza oladi.

Tajribadan ma‘lumki , bola ma‘nosiz so‘zlardan ko‘ra ma‘nodor tushunchalarni birmuncha tez va mustahkam eslab qolish xususiyatiga ega . Uning nutqi maktab ta‘limiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqotga kirishish , kishilarning fikrini uqib olish va to‘g‘ri idrok qilish darajasida , nutqning tuzilishi va grammatik qoidalariga mos , mantiqan izchil , ifodali , miqdor va ko‘lam jihatdan fikr almashishga yetarli bo‘ladi. Boshlang‘ich ta‘lim metodikasida yozma nutq og‘zaki nutqdan faqat uni amalga oshirish texnikasiga ko‘ra farqlanadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘rtasida o‘quvchini o‘qish va yozishga o‘rgatish uchun uning yozma nutqini shakllantirish yetarlidir, degan fikrlar mavjud.

Og‘zaki nutqning o‘ziga xosligi nimada? Eng avvalo , og‘zaki nutq hamma vaqt so‘zlovchiga ma‘lum ma‘noda suhbatdosh bo‘lgan tinglovchilarga mo‘ljallanadi. Tinglovchilarning yuz-ko‘zida aks etgan hamdardlik , qiziqish yoki e‘tiroz alomatlari orqali ularning so‘zlovchi nutqiga munosabatini bilish bu jonli aloqa so‘zlovchiga mazmunga o‘zgartirish kiritish , ovoz tembri va kuchini o‘ylab olish , bu o‘zgarishlar tinglovchilar munosabatiga qanday ta‘sir etganini kuzatish imkonini beradi. Zamonaviy maktabda o‘qituvchining jonli nutqiga texnik vositalar yordamga keladi. Ular nutq ifodaligini oshiradi, hissiy ta‘sirini kuchaytiradi.

O‘qituvchi nutqi bu holda go‘yo birlashtiruvchi bo‘lib qoladi: u kinokadr, musiqa, foto ishlanma bilan birga idrok etiladi. O‘qituvchi so‘zi alohida tasviriy- ifodaviy sifatlarini ham aks ettiradi. Toki og‘zaki nutq uni idrok etish jarayonida zudlik bilan tushunishni talab qilar ekan ,o‘ziga xos leksikgrammatik xususiyat ham kasb etadi.Og‘zaki nutq-yorqin , shaklan obrazli ,ichki emotsional nutq .Shu bois , u til vositalari va uslubiy xususiyatlar xilma-xilligi bilan farq qiladi. Yozma nutq manbai o‘quvchining sinf oldidagi jamoaviy tinglovchiga mo‘ljallangan og‘zaki javoblaridir. Biroq, boshlang‘ich sinflarda shevalarni keng qo‘llanishi natijasida talab darajasidagi ixtisoslashgan o‘quv og‘zaki nutq madaniyatiga erishish ancha mushkul.

Yozma nutq og‘zaki nutqdan bir qadar shakllanganligi , so‘zlarning o‘ta sinchkovlik bilan tanlab olinishi, grammatik jihatdan aniq ,lekin murakkab shakllanganligi, og‘zaki nutq uchun xos bo‘lgan ohang , mimika va qo‘l harakatlarining bevosita qo‘llana olmasligi bilan farqlanadi.

Shuni ta‘kidlash kerakki, maktabda o‘qitishning dastlabki yillarida o‘quvchilarning og‘zaki nutqi ularning yozma nutqiga nisbatan to‘laroq shakllangan bo‘lib , o‘qitish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. O‘qish va yozish o‘quvchilar uchun o‘rganishning maxsus shakli bo‘lib qoladi. Keyinchalik esa ,ular o‘quvchilar uchun bilimlarni o‘zlashtirishda bir xil ahamiyat kasb etadi.

Darsda o‘qilgan asarni o‘quvchilar ongli tushunishi , asosiy mazmuni va g‘oyasini anglab yetishi uchun analiz, sintez, taqqoslash , umumlashtirish kabi mantiqiy usullardan foydalaniladi. O‘qilgan asarni analiz qilishning har xil usullari mavjud . Bolalar hikoyadagi asosiy qatnashuvchi shaxslarni aytib o‘qituvchi rahbarligida asar rejasini tuzadilar. Qatnashuvchi shaxslarni o‘quvchilar har xil tartibda aytishlari mumkin, ammo o‘qituvchi ularni asarda qatnashish tartibida aytishni so‘raydi . Natijada hikoyaning chizmasi tuziladi. O‘qituvchi bergan savollar yordamida asarning mazmuni aniqlanadi.

Asar mazmuni bilan birinchi tanishish o‘quvchilardan ongli ishlashni , ya’ni voqealarni , qatnashuvchilar tarkibini tahlil qilishni talab etadi. O‘qish bilan bog‘liq holda bajariladigan bunday mantiqiy ishlar asta – sekin murakkablasha boradi.

Ko‘rgazmali idrok katta imkoniyatlarga ega . Eslab qolishda ko‘rgazmalilikning o‘zi emas, balki ularning nutq va amaliy faoliyat bilan biriktirilishi yuqori samaradorlikka olib keladi. Ta’limning ko‘rgazmali metodlarini ikki guruhga : illyustratsiya metodlari va namoyish qilish metodlariga ajratish mumkin. Darslardagi ko‘rgazma vositalari, tarqatma materiallar o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini, nutqiy muomlasini oshiradi. Orfografik ko‘nikmalar o‘quvchilarda asta- sekin shakllanib boradi.

O‘quvchilar qoidalarni turli xil mashg‘ulotlar: ko‘chirib yozish , mashq ishlash, grammatik va orfografik tahlillar orqali o‘zlashtirib oladi. Ushbu qoidalarni o‘zlashtirishda bolalarning ixtiyoriy diqqatini bir nuqtaga to‘plash talab qilinadi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar o‘yinlarni yaxshi ko‘rish bilan birga o‘yin orqali ba’zi orfografik qoidalarni juda tez o‘zlashtirib, uni uzoq vaqt esda saqlab qoladi.

1. orfografik o‘yinlar : “To‘g‘ri yozdim, yulduz oldim” o‘yini, “Kim ko‘p baliq tutadi ?” o‘yini, “Qatorlashgan tovushlarni top ” o‘yini, “Qaysi tovush yetishmaydi? ” o‘yini....

2. morfologik o‘yinlar : “Begona so‘zni top ” o‘yini , “So‘zni o‘rnini top” kabi o‘yinlardan foydalanish mumkin.

Bunday o‘yinlar o‘quvchilarning fonetik a va orfografiyaga oid qoidalarni o‘zlashtirib olishlariga samarali yordam beradi.

Pedagog har bir darsni yangi pedagogik texnologiyaning interfaol usullaridan, qiziqarli o‘yinlardan foydalanib amalga oshirsa , o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi yanada kuchayadi. Buning natijasida o‘qituvchi ham oldiga qo‘ygan maqsadga oson erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. K.Qosimova, Safo Matchonov Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent 2007
2. G‘ulomov A., Qobilova B. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari- T “O‘qituvchi” 1995
3. Xalq ta’limi jurnali 2015-yil 3-soni 4. Boshlang‘ich ta’lim jurnali 2018- yil 6- son